

ความหลากหลายทางชีวภาพ
ชาติพันธุ์ และภูมิปัญญาท้องถิ่น

จากล้านนาถึงอินเดียนตะวันออกเฉียงเหนือ

ยศ สันตสมบัติ และคณะวิจัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

คำนำ

ชุดโครงการวิจัยนี้เป็นการขยายพรมแดนความรู้ เปิดประเด็น และพื้นที่วิจัยใหม่ ๆ โดยการทำงานแบบสหวิทยาการ ระหว่างคณาจารย์นักวิจัยจากหลากหลายคณะของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ อาทิ สังคมศาสตร์ สถาปัตยกรรมศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ศึกษาศาสตร์และวิศวกรรมศาสตร์ เป็นต้น โดยมีเป้าหมายร่วมกันเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่และสร้างเครือข่ายทางวิชาการ เชื่อมโยงนักวิชาการไทย กับอินเดียภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งในปัจจุบันเรายังมีความรู้ค่อนข้างน้อย ชุดโครงการนี้มีศูนย์อินเดียศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เป็นผู้ประสานงาน โดยมีโครงการวิจัยทั้งสิ้น 8 โครงการคือ

โครงการวิจัยย่อยที่ 1 ความหลากหลายทางชาติพันธุ์และพลศาสตร์พื้นบ้านของล้านนา และนากาแลนด์ โดย ผศ.ดร.อังคณา อินตา และคณะผู้วิจัย

โครงการวิจัยย่อยที่ 2 การจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนและความยืดหยุ่นของภูมิปัญญาท้องถิ่น: จากล้านนาสู่โคชิม่า นากาแลนด์ ประเทศอินเดีย โดย รศ.ดร.อารตี อัยุทธธร

โครงการวิจัยย่อยที่ 3 ความทับซ้อนของผู้หญิงชาติพันธุ์กับกระบวนการผลิตชาในรัฐอัสสัม ประเทศอินเดีย และจังหวัดเชียงราย ประเทศไทย โดย อ.ดร.สิญา อุทัย

โครงการวิจัยย่อยที่ 4 ศิลปะไม้แกะสลัก: สังคมและสุขภาวะทางอารมณ์ของสล่าล้านนากับนากาแลนด์ โดย อ.ดร.วิภาวี ปานจินดา และคณะผู้วิจัย

โครงการวิจัยย่อยที่ 5 จากอินเดียอีสานสู่ล้านนา: ภูมิทัศน์วัฒนธรรม นิเวศเกษตรผสมผสานแบบ “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” เพื่อการเพิ่มผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมแก่ชุมชนต้นแบบนวัตวิถีเกษตรยั่งยืน โดย ศ.ดร.รวีวรรณ โอฬารรัตน์มณี และคณะผู้วิจัย

โครงการวิจัยย่อยที่ 6 ภูมิปัญญานิเวศของกลุ่มชนนากา: ทรัพยากร โลกาทัศน์ และวัฒนธรรมทางวัตถุ โดย รศ.ดร.เก่งกิจ กิติเรียงลาภ

โครงการวิจัยย่อยที่ 7 การศึกษาบทบาทของเพศภาวะกับความเชื่อมต่อทางสังคมวัฒนธรรมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียและภาคเหนือตอนบนของไทยเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน: กรณีรัฐมณีปุระ โดย ผศ.ดร.ภักดีกุล รัตนนา

โครงการวิจัยย่อยที่ 8 การท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนกับการเสริมสร้างความเข้มแข็งของผู้หญิงชาติพันธุ์ในนากาแลนด์ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย และภาคเหนือตอนบนของไทย โดย ผศ.ดร.อริยา เสวตามร

แม้ว่าโครงการวิจัยต่าง ๆ จะมีจุดเน้นและประเด็นวิจัยที่แตกต่างกันออกไป แต่ทั้งหมดวางอยู่บนสมมติฐานร่วมกันว่า ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพและระบบนิเวศเกิดขึ้นจากวิถีคิด ภูมิปัญญา และมุมมองที่หลากหลายและแตกต่างกันออกไปตามกลุ่มชาติพันธุ์ และการปรับตัวของมนุษย์ในสภาพแวดล้อมและภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่แตกต่างกัน การทำความเข้าใจกับชุดความรู้และมุมมองที่หลากหลายเหล่านี้ จะช่วยให้เรามองปัญหาที่เรากำลังเผชิญหน้าอยู่ในปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นปัญหาโลกร้อน หมอกควัน มลภาวะ ความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศ การลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพและปัญหาของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน จากมุมมองและวิถีคิดที่ซับซ้อน กว้างขวางและรอบด้านมากขึ้น

โดยทั่วไปแล้ว เรามักมองว่าความหลากหลายทางชีวภาพเป็นความสนใจเฉพาะของนักวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ เช่น นักชีววิทยา นักพฤกษศาสตร์ เป็นต้น แต่โดยความจริงแล้ว นักวิทยาศาสตร์ธรรมชาติเอง มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพในเขตร้อนอยู่น้อยมาก ความหลากหลายทางชีวภาพเป็นฐานทรัพยากรที่เราเพิ่งเริ่มต้นศึกษาอย่างแท้จริง หากแต่ชุมชนท้องถิ่น ซึ่งดำเนินชีวิตอยู่กับป่ามาหลายชั่วอายุคน ได้เป็นผู้ใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพ หรือผู้จัดการทรัพยากรพันธุ์กรรม สืบเนื่องต่อกันมาเป็นเวลาหลายร้อยปี และตลอดเวลาดังกล่าว ชุมชนท้องถิ่นได้ทำการคัดเลือกและพัฒนาสายพันธุ์พืชชนิดต่าง ๆ สั่งสมองค์ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพซึ่งเป็นพื้นฐานของอาหารและยาสมุนไพร อันเป็นสิ่งจำเป็นต่อชีวิต สั่งสมความรู้เกี่ยวกับวิธีการใช้ การปรับปรุงสายพันธุ์ คุณสมบัติของพืชอาหารและยาชนิดต่าง ๆ อย่างต่อเนื่องมาโดยตลอด ความหลากหลาย ยังเป็นหลักประกันของความมั่นคง ความหลากหลายทางชีวภาพเป็นหลักประกันของความมั่นคงในชีวิต ความหลากหลายของสายพันธุ์พืชเป็นหลักประกันปริมาณและความต่อเนื่องของผลผลิตอาหารของชุมชน ของประเทศ และโลกเป็นลำดับ ความหลากหลายทางชีวภาพจึงมีใช้ประโยชน์ที่จำกัดเพียงภายในอาณาบริเวณป่า หากแต่ครอบคลุมไปถึงพื้นที่ไร่ นา และชุมชนท้องถิ่นทั้งหมด ที่ได้พัฒนาหลักการแห่งความมั่นคงทางด้านอาหารและยาสืบเนื่องมาหลายชั่วอายุคน ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร ยังมีคุณค่าทางศิลปหัตถกรรม สถาปัตยกรรม การท่องเที่ยว ตลอดจนการพัฒนาผลิตภัณฑ์ เช่น ชา และกาแฟ ที่มีศักยภาพในการสร้างรายได้มหาศาลในปัจจุบันและอนาคต

การศึกษาและพัฒนาความรู้ เพื่อใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพจึงมีใช้ภารกิจเฉพาะของนักวิชาการทางด้านวิทยาศาสตร์เท่านั้น แต่เป็นภารกิจร่วมกันของนักสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ทุกสาขาวิชา และที่ขาดไม่ได้ คือ ภูมิปัญญาและความร่วมมือของชุมชนท้องถิ่น ที่มีวิถีชีวิตคลุกคลีอยู่กับความหลากหลายทางชีวภาพอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน ความหลากหลายทางชีวภาพจึงสัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่ได้ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติมาอย่างยาวนาน การทำลายความหลากหลายทางวัฒนธรรมด้วยรูปแบบและวิธีการต่าง ๆ จะโดยจงใจหรือไม่ก็ตาม จึงเป็นการทำลายโอกาสทางการศึกษาและใช้คุณค่าของภูมิปัญญานั้นให้เป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติและมนุษยชาติในปัจจุบัน

ชุดโครงการนี้จึงนับเป็นความพยายามเบิกโรงในการสร้างทีมวิจัยข้ามสาขาวิชา และคณะต่าง ๆ ภายในมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เพื่อประยุกต์ใช้ความรู้ของสาขาต่าง ๆ ในการทำงานร่วมกัน พัฒนา มุมมองและวิธีวิทยาใหม่ ๆ ในการทำความเข้าใจกับประเด็นความหลากหลายทางชีวภาพและ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจน สร้างเครือข่ายความร่วมมือกับชุมชนและนักวิชาการท้องถิ่นในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย เพื่อบุกเบิกพื้นที่วิจัยใหม่ ความรู้ใหม่และนโยบายการจัดการ ทรัพยากรอย่างยั่งยืนใหม่ ๆ และสร้างเสริมความแข็งแกร่งทางวิชาการให้กับมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และประเทศชาติต่อไป

ยศ สันตสมบัติ

กรกฎาคม 2567

สารบัญ

	หน้า
คำนิยม	iii
คำนำ	iv
สารบัญ	vii
สารบัญภาพ	ix
สารบัญตาราง	xii
บทนำ	1
ความหลากหลายทางชีวภาพ ชาติพันธุ์ และ ภูมิปัญญาท้องถิ่น: จากล้านนาถึงอินเดีย ตะวันออกเฉียงเหนือ <i>ยศ สันตสมบัติ</i>	
บทที่ 1	31
ภูมิทัศน์วัฒนธรรมและนิเวศเกษตรผสมผสาน ของล้านนาและนากาทางตะวันออกเฉียงเหนือ ของอินเดีย <i>ระวีวรรณ โอฬารรัตน์มณี, อรัญญา ศิริผล, วรงค์ วงศ์ลังกา, อัมพิกา อัมลอย, แผ่นดิน อุณจะนำ และไพลิน ทองธรรมชาติ</i>	
บทที่ 2	73
ภูมิปัญญายืดหยุ่นและรูปแบบการจัดการป่าชุมชน ในล้านนา และในเขตโคฮิมารัฐนากาแลนด์ ประเทศอินเดีย <i>อารตี อยู่ทศคร</i>	
บทที่ 3	115
พฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาติพันธุ์กลุ่มภาษาทิเบต-พม่า ในล้านนาและนากาแลนด์ <i>อังคณา อินตา, จตุพล คำปวนสาย, ปรัชญา ศรีสง่า, วิทยา ปองอมรกุล, วิภู กุตะนันท์ และเมธวี ศรีคำมูล</i>	

บทที่ 4

เรื่องเล่าและการเล่าเรื่องเชิงนิเวศของ “ชาวนากา”
และ “ชาวกะเหรี่ยง” ในฐานะการสร้างโลกและ
การวิพากษ์ภาวะอาณานิคม

131

แก่งกิจ กิติเรียงลาภ, พนา กันธา และสฤชต์ สิริธีรธำรง

บทที่ 5

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนกับการเสริมสร้าง
ความเข้มแข็งของผู้หญิงชาติพันธุ์ ในนากาแลนด์
ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย และ
ภาคเหนือตอนบนของไทย

157

อริยา เสวตามร์

บทที่ 6

กระบวนการผลิตขนาดใหญ่กับภาวะความทับซ้อน
ของแรงงานหญิงชาติพันธุ์ในรัฐอัสสัม ประเทศอินเดีย
และจังหวัดเชียงราย ประเทศไทย

201

สิญา อุทัย

บทที่ 7

บทบาทผู้หญิงในบริบทของอาณาจักรล้านนา
และอาณาจักรมณีปุระ

229

ภักดีกุล รัตน์า

บทที่ 8

ศิลปะไม้แกะสลัก: สังคมและสุขภาวะทางอารมณ์
ของสล่าล้านนากับนากาแลนด์

257

วิภาวี ปานจินดา, รงครร อนันตศานต์ และธัชชัย หงษ์แพง

ประวัติและผลงานคณะวิจัย

276

สารบัญภาพ

หน้า

ภาพที่ 1.1	แผนที่ภูมิประเทศของนากาแลนด์ แสดงระดับความสูงและเครือข่ายลำน้ำ	37
ภาพที่ 1.2	แผนที่แสดงเขตปกครองในรัฐนากาแลนด์ และตำแหน่งถิ่นฐานของเผ่าต่าง ๆ	38
ภาพที่ 1.3	แผนที่แสดงการเดินทางในนากาแลนด์และตำแหน่งบ้านที่สำรวจ	42
ภาพที่ 1.4	ภาพมุมสูงแสดงผลสำรวจบ้าน Khonoma	44
ภาพที่ 1.5	ภาพมุมสูงแสดงผลสำรวจบ้าน Kigwema	45
ภาพที่ 1.6	ภาพมุมสูงแสดงผลสำรวจบ้าน Krikuma	46
ภาพที่ 1.7	ภาพมุมสูงแสดงผลสำรวจบ้าน Thenyizu	47
ภาพที่ 1.8	องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมของบ้าน Khonoma	53
ภาพที่ 1.9	องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมของบ้าน Kigwema	54
ภาพที่ 1.10	องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมของบ้าน Krikuma	55
ภาพที่ 1.11	องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมของบ้าน Thenyizu	56
ภาพที่ 1.12	แปลงนาและบ่อปลาในนาข้าวบ้าน Khonoma	59
ภาพที่ 1.13	ภาพมุมสูงแสดงระบบเกษตรผสมผสานในนาข้าวของบ้าน Kigwema	62
ภาพที่ 1.14	ภาพมุมสูงแสดงระบบเกษตรผสมผสานในบ้าน Krikuma	63
ภาพที่ 1.15	ภาพมุมสูงแสดงระบบเกษตรผสมผสานในนาข้าวของบ้าน Thenyizu	65
ภาพที่ 3.1	แผนที่แสดงการกระจายตัวของตระกูลภาษาย่อยทิเบต-พม่า (Tibeto-Burman)	117
ภาพที่ 3.2	พื้นที่ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาติพันธุ์กลุ่มภาษาทิเบต-พม่า ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน (1) และเชียงใหม่ (2) ประเทศไทย และนากาแลนด์ (3) ประเทศอินเดีย	119
ภาพที่ 3.3	วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในจังหวัดเชียงใหม่ และแม่ฮ่องสอน ประเทศไทย	120
ภาพที่ 3.4	วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในนากาแลนด์ ประเทศอินเดีย	121
ภาพที่ 3.5	การสำรวจ รวบรวม ข้อมูลพืชที่ใช้ประโยชน์ตามภูมิปัญญาพื้นบ้าน	122
ภาพที่ 3.6	พืชสกุลมะเขว่น (<i>Zanthoxylum</i> spp.) ที่ใช้ประโยชน์โดยชาติพันธุ์กลุ่มภาษาทิเบต-พม่า ในล้านนาและนากาแลนด์	124

ภาพที่ 3.7	พืชสกุลอีหลิน (<i>Elsholtzia</i> spp.) ที่ใช้ประโยชน์โดยชาติพันธุ์ กลุ่มภาษาทิเบต-พม่า ในล้านนาและนากาแลนด์	124
ภาพที่ 3.8	พืชสกุลเผือก (<i>Colocasia</i> spp.) ที่ใช้ประโยชน์โดยชาติพันธุ์ กลุ่มภาษาทิเบต-พม่า ในล้านนาและนากาแลนด์	125
ภาพที่ 3.9	ตัวอย่างพืชอาหารของชาติพันธุ์กลุ่มภาษาทิเบต-พม่า ในล้านนา และนากาแลนด์	125
ภาพที่ 3.10	พืชที่ใช้ห้ามเลือดของชาติพันธุ์กลุ่มภาษาทิเบต-พม่า ในล้านนา และนากาแลนด์	126
ภาพที่ 3.11	พืชที่ใช้สำหรับรักษาอาการท้องเสียและปวดท้องของชาติพันธุ์ กลุ่มภาษาทิเบต-พม่า ในล้านนาและนากาแลนด์	127
ภาพที่ 3.12	พืชที่ใช้บรรเทาอาการไข้ของชาติพันธุ์กลุ่มภาษาทิเบต-พม่า ในล้านนา และนากาแลนด์	127
ภาพที่ 6.1	หน้าร้าน Good Wyn Tea สนามบินนานาชาติ Lokpriya Gopinath Bordoloi เมืองกวาฮาตีรัฐอัสสัม	204
ภาพที่ 6.2	กรอบแนวคิดในการวิเคราะห์โครงสร้างความสัมพันธ์ที่นำไปสู่ภาวะ ความทับซ้อนของแรงงานผู้หญิง	210
ภาพที่ 6.3	ภายในโรงงานจะมีเครื่องจักรขนาดใหญ่สำหรับขั้นตอนการแปรรูปใบชา หลังจากผึ่งชาแล้วจะนำมาเข้าเครื่องใช้ความร้อนทำให้เป็นใบชาแห้ง	213
ภาพที่ 6.4	หน้าห้องทำงานของผู้จัดการจะมีกล่องรับเรื่องร้องเรียนปัญหาของ คนงานที่เกิดขึ้นในที่ทำงาน	216
ภาพที่ 6.5	ใบชาสดที่เก็บได้แต่ละวันจะถูกนำมาชั่งน้ำหนักหน้าโรงงานในช่วงเย็น เพื่อรับค่าตอบแทน	219
ภาพที่ 6.6	มิดสวมเลียบเป็นอุปกรณ์ช่วยในการเก็บใบชาของแรงงานผู้หญิง	220
ภาพที่ 8.1	ไม้แกะสลักแสดงถึงลักษณะการแต่งกายของนักรบกลุ่มชาติพันธุ์ซ้าง (Chang) และนักรบกลุ่มชาติพันธุ์เคียมnung (Khamniungan) ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยในเขตอำเภอต่งซังเป็นหลัก	271
ภาพที่ 8.2	งานไม้แกะสลักแสดงถึงลักษณะการแต่งกายของนักรบกลุ่มชาติพันธุ์ซังทัม (Sangtam) และนักรบกลุ่มชาติพันธุ์ยิมคุง (Yimkhiong) ซึ่งเป็น กลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยในเขตอำเภอต่งซังเป็นหลัก	271
ภาพที่ 8.3	ลักษณะบ้านพื้นเมืองของหมู่บ้านชนเวทนูว์ อำเภอมน	272

ภาพที่ 8.4	ผลงานไม้แกะสลักร่วมสมัยของคุณเวลาซูโซ่ ชิโจ (Velasuzo Shijoh) ที่อำเภอติมาบุรี	272
ภาพที่ 8.5	ผลงานไม้แกะสลักร่วมสมัยของคุณจิมมี่ ชิชิ (Jimmy Chishi) ที่อำเภอติมาบุรี	272
ภาพที่ 8.6	ผลงานไม้แกะสลักร่วมสมัยของคุณเจมส์ โลธา (James Lotha) ที่อำเภอติมาบุรี	272
ภาพที่ 8.7	ลักษณะเสาหลักของบ้านพื้นเมืองในหมู่บ้านเซนเวทนูว์ อำเภอมน	272
ภาพที่ 8.8	แผ่นไม้ดำข้าว อายุ 150 ปี ที่พิพิธภัณฑ์วิทยาลัยหวังข้าว (WANGKHAO college) อำเภอมน	272
ภาพที่ 8.9	ไม้แกะสลักขนาดใหญ่ 4x6 เมตร ที่หมู่บ้านขางนูว์ อำเภอมน	273
ภาพที่ 8.10	คุณโทเงย พาวัง (Tonyei Phawang) ผู้นำชุมชนลงวะ อำเภอมน และผนังบ้านคุณโทเงย พาวัง	273
ภาพที่ 8.11	ประติมากรรมไม้บริเวณทางเข้าหมู่บ้านชาภามิ อำเภอเพคะ	273
ภาพที่ 8.12	รายละเอียดด้านในประตูไม้แกะสลักบริเวณทางเข้าหมู่บ้านชาภามิ อำเภอเพคะ	273
ภาพที่ 8.13	ภาพงานหัตถกรรมไม้แกะสลักงานข้าวและโต๊ะในหมู่บ้านวิเซปู้ อำเภอซุนเฮโบโต	273
ภาพที่ 8.14	ภาพประติมากรรมสลักด้วยไม้ ชุมชนคิเวมา อำเภอโกอีมา ที่สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2463	273
ภาพที่ 8.15	ภาพงานไม้แกะสลักของนางจำลอง หลวงเขียว อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่	274
ภาพที่ 8.16	ภาพงานไม้แกะสลักของนายสมาน อินทมอย อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่	274
ภาพที่ 8.17	ภาพงานไม้แกะสลักของนายไพศาล คำกาศ อำเภอบ้านทา จังหวัดลำพูน	274
ภาพที่ 8.18	ภาพงานไม้แกะสลักของนายกิกเกษม แก้วกาศ อำเภอบ้านทา จังหวัดลำพูน	274

สารบัญตาราง

หน้า

ตารางที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานของบ้านที่สำรวจ

43

ตัวอย่าง

หนังสือรวมบทความนี้เป็นงานเบิกโรงเพื่อขยายพรมแดนความรู้
เปิดประเด็นและพื้นที่วิจัยใหม่ ๆ โดยการทำงานข้ามสาขาแบบ
สหวิทยาการระหว่างคณาจารย์นักวิจัยจากหลากหลายคณะของ
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ อาทิเช่น สังคมศาสตร์ สถาปัตยกรรมศาสตร์
วิทยาศาสตร์ ศึกษาศาสตร์ มนุษยศาสตร์และวิจิตรศิลป์ เป็นต้น
โดยมีเป้าหมายร่วมกันเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่และสร้างเครือข่าย
ทางวิชาการ เชื่อมโยงนักวิชาการไทยกับอินเดียภาคตะวันออก
เฉียงเหนือซึ่งในปัจจุบันเรายังมีความรู้น้อยมาก แม้ว่าโครงการวิจัย
ต่าง ๆ จะมีจุดเน้นและประเด็นวิจัยที่แตกต่างกันออกไป แต่
ทั้งหมดวางอยู่บนสมมติฐานร่วมกันว่า ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับ
ความหลากหลายทางชีวภาพและระบบนิเวศเกิดขึ้นจากวิถีคิด
ภูมิปัญญา และมุมมองที่หลากหลายและแตกต่างกันออกไปตาม
กลุ่มชาติพันธุ์และการปรับตัวของมนุษย์ในสภาพแวดล้อมและ
ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่แตกต่างกัน การทำความเข้าใจกับชุดความรู้
และมุมมองที่หลากหลายเหล่านี้จะช่วยให้เรามองปัญหาที่เรากำลัง
เผชิญหน้าอยู่ในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาโลกร้อน หมอกควัน
มลภาวะ ความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศ การลดลงของความ
หลากหลายทางชีวภาพและปัญหาของการจัดการทรัพยากรอย่าง
ยั่งยืนจากมุมมองและวิถีคิดที่ซับซ้อน กว้างขวาง และรอบด้าน
มากขึ้น

CHIANG MAI
UNIVERSITY PRESS

บทนำ

ความหลากหลายทางชีวภาพ ชาติพันธุ์ และภูมิปัญญาท้องถิ่น: จากล้านนาถึงอินเดียนออกเฉียงเหนือ

ยศ สันตสมบัติ

ภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย มีภูมิประเทศที่คล้ายคลึงกันทั้งในด้านของทิวเขาสลับกับที่ราบลุ่ม ไร่นาและผืนป่าดกอุดมไปด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร สัตว์ แมลง จุลินทรีย์ สมุนไพรรักษาโรค และทรัพยากรพันธุกรรมอันทรงคุณค่ามากมายเหลือคณานับ ป่าหลากหลายประเภทไม่เพียงให้ความงดงาม เป็นแหล่งอาหารและยา และเป็นแหล่งท่องเที่ยว นำรายได้เข้าสู่ท้องถิ่นและประเทศเท่านั้น หากผืนป่ายังคงมีความสำคัญต่อการรักษาความสมดุลทางธรรมชาติ เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารและยังประโยชน์อย่างยั่งยืนแก่มนุษย์ทั้งในปัจจุบันและอนาคต ผืนป่ายังเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของชุมชนท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์มากมาย แต่ละกลุ่มได้พัฒนาวิถีชีวิตผูกพันอย่างแนบแน่นอยู่กับป่า และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพมาเป็นเวลานานนับพันปี ผืนป่าจึงมิได้เป็นเพียงแหล่งรวมของความหลากหลายทางชีวภาพเท่านั้น แต่ยังเป็นแหล่งรวมของความหลากหลายทางวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่พัฒนาขึ้นในบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับป่า สัมผัสสืบทอดต่อกันมาเป็นระยะเวลานาน ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับป่าจึงเป็นทั้งพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และพัฒนาการทางวัฒนธรรมไปพร้อมกัน วิธีคิดและองค์ความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศ พืชผักสมุนไพร การทำไร่ การจัดการป่า การจัดการน้ำ เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นและองค์ความรู้ทรงคุณค่ายิ่งต่อการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากร การพัฒนาและปรับปรุงสายพันธุ์พืชและสัตว์และการพัฒนาอุตสาหกรรมอาหารและยา ตลอดจนเทคโนโลยีชีวภาพต่อไปในอนาคต

ในปัจจุบัน ชุมชนเมืองและชนบททั่วโลก โดยเฉพาะในเขตร้อน กำลังเผชิญหน้ากับสภาวะวิกฤตในด้านต่าง ๆ ของมนุษยสมัย ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ เกษตรกรรม สภาพแวดล้อมและวัฒนธรรม การสั่นคลอน (rupture) ของความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติกลายเป็นประเด็นเร่งด่วนที่ผู้คนทั่วโลกเริ่มตระหนักและให้ความสนใจ ประเด็นที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ต่องานวิจัยทางด้านความหลากหลายทางชีวภาพมีอยู่ว่า ทำอย่างไรเราจึงจะถอดบทเรียนจากงานวิจัยพื้นที่ต่าง ๆ เพื่อ

พลิกพื้นศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ ทำอย่างไรเราจึงจะฟื้นฟูอำนาจและการควบคุมของชุมชนเหนือการผลิต การใช้และการพัฒนาสายพันธุ์ ตลอดจน องค์ความรู้ในเรื่องอาหาร ยา และทรัพยากรพันธุกรรมอื่น ๆ

ในระดับชุมชน ประเด็นสำคัญมีอยู่ว่า (1) ทำอย่างไรชุมชนจะมีองค์กรที่เข้มแข็ง สามารถสร้างอำนาจต่อรองกับภายนอก และจัดการความขัดแย้งในระดับต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำอย่างไรจึงจะเสริมสร้างจิตสำนึกของความเป็นชุมชน อารงความหลากหลายทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้เกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพเอาไว้ได้ (2) ทำอย่างไรจึงจะสร้างเสริมให้ชุมชนมีระบบการจัดการทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพ สามารถปรับจารีตประเพณีวิถีปฏิบัติเดิมให้เข้ากับความต้องการและบริบทของยุคสมัยได้อย่างแท้จริง (3) ทำอย่างไรที่ชุมชนจะสามารถพัฒนาระบบการศึกษาที่ตอบสนองต่อความต้องการของชุมชน สืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ การคัดเลือก และการพัฒนาสายพันธุ์ ตลอดจนองค์ความรู้ในเรื่องอาหารและยา ให้เข้ากับวิชาการสมัยใหม่ และ (4) ทำอย่างไรที่ชุมชนจะสามารถพัฒนาระบบการจัดการทุน ตลอดจน ศักยภาพในการบริหารจัดการธุรกิจชุมชน เพื่อสร้างฐานของอุตสาหกรรมอาหารและยา เชื่อมโยงผู้ผลิตกับผู้บริโภค โดยชุมชนสามารถทำการผลิต แปรรูป จัดรูปแบบของธุรกิจและการจัดสรรแบ่งปันผลประโยชน์ได้ด้วยตนเอง

ในระดับนโยบาย เราจำเป็นต้องทำความเข้าใจกับปัญหาเชิงโครงสร้างซึ่งลดทอนศักยภาพของชุมชนในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ เราจำเป็นต้องทบทวนตรวจสอบมาตรการเชิงนโยบาย และกฎหมายต่าง ๆ ที่จำกัดสิทธิชุมชนท้องถิ่นให้มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร และเปิดโอกาสให้คนจำนวนน้อย ใช้สิทธิหรือครอบครองเป็นเจ้าของหรือใช้ประโยชน์จากทรัพยากรได้โดยไม่จำกัด

ปัญหาสำคัญจึงอยู่ที่ว่า เราจะมองและทำความเข้าใจถึงธรรมชาติและคุณค่าของความหลากหลายทางชีวภาพอย่างไรและจะจัดการอย่างไรให้เกิดคุณประโยชน์ต่อส่วนรวมอย่างยั่งยืน ทำอย่างไร เราจะพัฒนานโยบายและมาตรการทางกฎหมายที่รองรับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรและปกป้องภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำอย่างไรเราจะพัฒนางานวิจัยเพื่อค้นหาคำตอบเกี่ยวกับทรัพยากรของเราเพื่อนำสู่การพัฒนา “อุตสาหกรรมทางเลือก” บนพื้นฐานของทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ ชุดโครงการนี้เป็นความพยายามที่จะสังเคราะห์บทเรียนจากสนามในล้านนาและอินเดียตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อตอบปัญหาพื้นฐานเหล่านี้

โจทย์วิจัย

ชุดโครงการเรื่อง “ความหลากหลายทางชีวภาพ ชชาติพันธุ์ และภูมิปัญญาท้องถิ่น: จากล้านนาถึงอินเดียตะวันออกเฉียงเหนือ” มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาทำความเข้าใจและเปรียบเทียบภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่นในภาคเหนือตอนบนของไทย กับ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านของระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ อาหารและยา คุณสมบัติและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพกับวิถีชีวิต ระบบการผลิต ความเชื่อพิธีกรรมทางศาสนา ศิลปะหัตถกรรมพื้นบ้าน การท่องเที่ยว เพศสภาวะ เป็นต้น ชุดโครงการนี้เป็นความพยายามในการ

แสวงหาความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับการดำรงอยู่ร่วมกันของทรัพยากรชีวภาพและธรรมชาติ กับคน และชุมชน ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต โดยมีวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

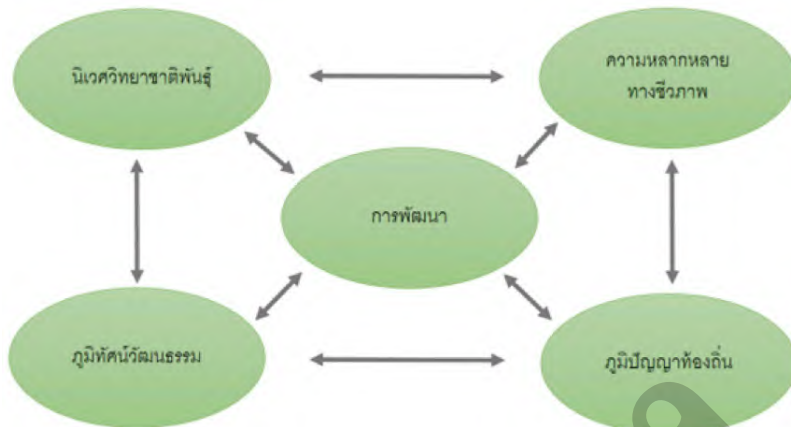
1. การศึกษาเปรียบเทียบภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิทัศน์วัฒนธรรม เพื่อทำความเข้าใจระบบการจัดการทรัพยากร ระบบนิเวศ ดิน น้ำ ป่า และความหลากหลายทางชีวภาพของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในเขตภาคเหนือตอนบนของไทย และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย การศึกษาวิจัยในแง่มุมนี้ เป็นการสำรวจและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับระบบการจัดการทรัพยากร แนวคิดเกี่ยวกับระบบนิเวศ ภูมิทัศน์วัฒนธรรม พหุศาสตร์พื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยเน้นมิติทางสังคมวัฒนธรรม ระบบการจำแนกแยกแยะและการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่น

2. การศึกษาวิจัยทางด้านเศรษฐกิจและสังคม เป็นการศึกษาการแสดงออกของภูมิปัญญาที่เป็นรูปธรรม และสามารถนำมาใช้เป็นประเด็นของการศึกษาอย่างชัดเจน เช่น การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เทศสภาวะ ศิลปะหัตถกรรม จารีตประเพณี และระบบคิดต่าง ๆ ที่อยู่เบื้องหลังการดำเนินชีวิตและการทำมาหากินของชุมชนท้องถิ่น และความสัมพันธ์ระหว่างประเด็นเหล่านี้กับทรัพยากรชีวภาพในท้องถิ่น การศึกษาวิจัยทางด้านเศรษฐกิจและสังคม เป็นความพยายามที่จะทำความเข้าใจกับปัญหาการใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์และพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพจากแง่มุมของชาวบ้านในพื้นที่ ด้วยการตั้งคำถามว่า ชุมชนท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์ในภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย ได้ทำการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพอย่างไร การใช้ประโยชน์ดังกล่าวมีผลต่อความหลากหลายทางชีวภาพอย่างไร ชาวบ้าน เกษตรกร รายย่อย แรงงาน หมอยาพื้นบ้าน ในกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ มีวิถีคิด เกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพอย่างไร พัฒนาการทางด้านเกษตรแผนใหม่ การปลูกพืชพาณิชย์ อุตสาหกรรมเกษตร มีผลต่อการใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์และพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพอย่างไร และชุมชนท้องถิ่นมีศักยภาพในการใช้ประโยชน์และพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพอย่างไร

3. การวิจัยเพื่อการพัฒนาเป็นการแสวงหาแนวทางและกระบวนการเรียนรู้ ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่นเพื่อทำหน้าที่อนุรักษ์ พัฒนา และจัดการทรัพยากร รวมทั้งศึกษาถึงความเป็นไปได้ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ของชุมชน เช่น การพัฒนาการท่องเที่ยว ศิลปะหัตถกรรม เชิงพาณิชย์ การแปรรูปพืชผักสมุนไพรเพื่อการค้า เป็นต้น

4. การสร้างเครือข่ายนักวิชาการระดับนานาชาติ เพื่อเพิ่มความเข้มแข็งทางวิชาการและสร้างนักวิจัยรุ่นใหม่ของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่สามารถพัฒนาศักยภาพในการทำวิจัยระดับนานาชาติ สร้างความเข้าใจ การยอมรับ และความร่วมมือระหว่างชุมชน นักวิชาการและหน่วยงานรัฐ และให้ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น ในการอนุรักษ์และพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพทั้งในระดับชาติและระดับนานาชาติ

กรอบการวิจัย

เพื่อตอบสนองต่อวัตถุประสงค์ข้างต้น ชุดโครงการวิจัยนี้เป็นความพยายามในการประยุกต์ใช้แนวคิดเรื่องนิเวศวิทยาชาติพันธุ์ และภูมิทัศน์วัฒนธรรม มาใช้อธิบายความสัมพันธ์อย่างเป็นพลวัตระหว่างความหลากหลายทางชีวภาพกับภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อสำรวจและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับระบบการจัดการทรัพยากร แนวคิดเกี่ยวกับระบบนิเวศ ภูมิทัศน์วัฒนธรรม พลุกพล่านพื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ โดยเน้นมิติทางสังคมวัฒนธรรม ระบบการจำแนกแยกแยะและการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อทำความเข้าใจระบบการจัดการทรัพยากร ระบบนิเวศ ดิน น้ำ ป่า และความหลากหลายทางชีวภาพของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในเขตภาคเหนือตอนบนของไทย และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย รวมทั้งการศึกษาวิจัยทางด้านเศรษฐกิจและสังคม เช่น การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เพศสภาวะ ศิลปะหัตถกรรม จารีตประเพณี และระบบคิดต่าง ๆ ที่อยู่เบื้องหลังการดำเนินชีวิตและการทำมาหากินของชุมชนท้องถิ่น และความสัมพันธ์ระหว่างประเด็นเหล่านี้กับทรัพยากรชีวภาพในท้องถิ่น การศึกษาวิจัยทางด้านเศรษฐกิจและสังคม เป็นความพยายามที่จะทำความเข้าใจกับปัญหาการใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์และพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพ รวมทั้งการตอบปัญหาการพัฒนาในมิติต่าง ๆ และการนำเสนอนโยบาย เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพในระดับรากหญ้าหรือชุมชนท้องถิ่น โดยมุ่งเน้นการสร้างความรู้ การยอมรับและความร่วมมือระหว่างชุมชน นักวิชาการและหน่วยงานรัฐ และให้ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการอนุรักษ์และพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพ

แนวคิด ทฤษฎี และสมมติฐานงานวิจัย

ชุดโครงการวิจัยนี้ใช้แนวคิดนิเวศวิทยาชาติพันธุ์ (Ethnoecology) และภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural landscape) เพื่อทำความเข้าใจกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างความหลากหลายทางชีวภาพ กับภูมิปัญญาท้องถิ่นของกลุ่มชนต่าง ๆ ในล้านนาและอินเดียดะวันออกเฉียงเหนือ

นิเวศวิทยาชาติพันธุ์เป็นแนวคิดที่ให้ความสนใจกับสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ โดยเน้นการทำความเข้าใจกับวิถีคิด จักรวาลวิทยาและระบบการจำแนกแยกแยะธรรมชาติแวดล้อมของมนุษย์แต่ละกลุ่มแต่ละเผ่าพันธุ์ มุมมองดังกล่าวให้ความสำคัญกับมิติทางวัฒนธรรมของการจัดการทรัพยากร ซึ่งส่งผลกระทบโดยตรงต่อการผลิต และการดำรงชีวิตของมนุษย์ภายในระบบนิเวศที่แตกต่างกันออกไป และภายใต้บริบทและเงื่อนไขทางเศรษฐกิจสังคมการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา

นับเนื่องแต่ปี 1954 เมื่อ Harold Conklin เขียนงานเรื่อง “The Relation of the Hanunoo Culture to the Plant World” การศึกษาในแนวนิเวศวิทยาชาติพันธุ์ก็เริ่มต้นขึ้นโดยใช้ชื่อที่แตกต่างกันออกไป เช่น วิทยาศาสตร์ชาติพันธุ์ (Ethnoscience) พฤกษศาสตร์ชาติพันธุ์ (Ethnobotany) นิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural ecology) ระบบความรู้ในท้องถิ่น (Traditional ecological knowledge) เป็นต้น แม้ว่าการศึกษาภายใต้ชื่อเหล่านี้จะมีมุมมองและแนวคิดทฤษฎีที่แตกต่างกันออกไปบ้าง หากแต่ประเด็นที่เชื่อมโยงการศึกษาเหล่านี้เข้าด้วยกันและเป็นจุดเริ่มต้นของนิเวศวิทยาชาติพันธุ์ในเวลาต่อมา คือความประทับใจของนักมานุษยวิทยาและนักวิทยาศาสตร์กลุ่มหนึ่งที่มีต่อความลุ่มลึกและกว้างขวางขององค์ความรู้พื้นบ้านของกลุ่มชนต่าง ๆ โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับระบบการจำแนกแยกแยะพืชและสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศชุดเดียวกัน ซึ่งเป็นพื้นฐานของระบบการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น ดังเช่น งานวิจัยของ Berlin (1968) ซึ่งนำเสนอวิธีวิทยาในการศึกษาระบบพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาว Tzeltel ในอเมริกาใต้ และส่งผลให้เกิดความเข้าใจและความตระหนักว่าระบบการจำแนกแยกแยะและองค์ความรู้ท้องถิ่นนั้น สามารถเทียบเคียงได้กับระบบการจำแนกแยกแยะและองค์ความรู้ของวิทยาศาสตร์ตะวันตก ดังเช่น ระบบ Linnaean taxonomic system นอกจากนั้น การศึกษาทางด้านนิเวศวิทยาประวัติศาสตร์ (Crumley 1994) ชีววิทยาพื้นบ้าน (Folkbiology, Medin and Astran 1999) ตลอดจนงานด้านนิเวศวิทยาชาติพันธุ์ เช่น Gragson and Blount (1999) และ Nazarea (1999) ได้ช่วยยืนยันให้เห็นความสำคัญขององค์ความรู้ท้องถิ่น และช่วยปล้ำลมายาคติ ที่มองว่าองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเพียงสิ่งตกค้างทางประวัติศาสตร์ และไม่มีนัยสำคัญต่อปัจจุบันและอนาคต การศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศของท้องถิ่นในงานของ Brown, Frankel, Marshall and Williams (1989) Berkes, Folke, and Gadgil (1993) และ Warner (1991) ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า องค์ความรู้ท้องถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ มีคุณค่ามหาศาลต่อความอยู่รอดของมนุษยชาติ

งานศึกษาทางด้านพฤกษศาสตร์ชาติพันธุ์ของ Clarke (1976) Alcorn (1989, 1994) Bragg (1986) Brown, Frankel, Marshall and Williams (1989) Chapeskie (1995) ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า องค์ความรู้ท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านพฤกษศาสตร์นั้นมีคุณค่ามหาศาลทั้งในแง่ของการค้นคว้าทดลองเพื่อค้นหาสูตรยารักษาโรคชนิดใหม่ ๆ การพัฒนาสายพันธุ์พืชใหม่ ๆ หรือผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ ที่จำเป็นต่อการพัฒนาเทคโนโลยีอุตสาหกรรม อย่างไรก็ตาม ข้อสรุปนี้สะท้อนมุมมองที่ว่าองค์ความรู้ท้องถิ่นเป็นเพียงองค์ประกอบหนึ่งของวิทยาศาสตร์ หรือองค์ความรู้สมัยใหม่

เท่านั้น นักวิชาการบางท่าน เช่น Posey and Dutfield (1997) Posey (1997) และ Martin (1978) เสนอว่าเรามีเหตุผลอื่น ๆ ที่สำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าการเรียนรู้และใช้ประโยชน์จากองค์ความรู้ท้องถิ่น ซึ่งทำให้เราจำต้องพยายามรักษาองค์ความรู้เหล่านี้เอาไว้ ดังเช่น องค์ความรู้ท้องถิ่นคือมรดกของมนุษยชาติ การศึกษาเปรียบเทียบองค์ความรู้ท้องถิ่นเกี่ยวกับระบบนิเวศของ Berkes, Folke and Gadgil (1993) แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า สังคมวัฒนธรรมทุกแห่งผลิตความรู้ทางวิทยาศาสตร์ แม้ว่าฐานคิดจะมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป การดำรงอยู่ของภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงช่วยให้เราคิดในแง่มุมและมิติที่หลากหลาย ไม่ยึดติดกับวิธีคิดเชิงเดียวและมายาคติที่ว่าวิธีคิดแบบใดแบบหนึ่งนั้นเหนือกว่าวิธีคิดแบบอื่น ๆ นอกจากนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นยังทำให้เราจำต้องทบทวนมุมมองที่เสนอว่าวิทยาศาสตร์หรือความรู้นั้นไม่ควรมีระบบคุณค่าเข้ามาเกี่ยวข้อง (value free) หรือมีความเป็นกลางในทางตรงกันข้าม ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวพันเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับระบบคุณค่าทางศีลธรรม และให้บทเรียนอย่างมหาศาลต่อการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน นอกจากนั้น ในขณะที่ความหลากหลายทางชีวภาพ คือหลักประกันความมั่นคงแห่งสรรพชีวิตในระบบนิเวศ ความหลากหลายทางวัฒนธรรมก็คือหลักประกันความมั่นคงของมนุษย์ การสูญสลายของสิ่งมีชีวิตแต่ละชนิด หรือการล่มสลายของวัฒนธรรมแต่ละแห่ง ทำให้โอกาสและทางเลือกของการพัฒนาจำกัดลง และลดทอนพลังสร้างสรรค์ของมนุษยชาติลงเช่นเดียวกัน

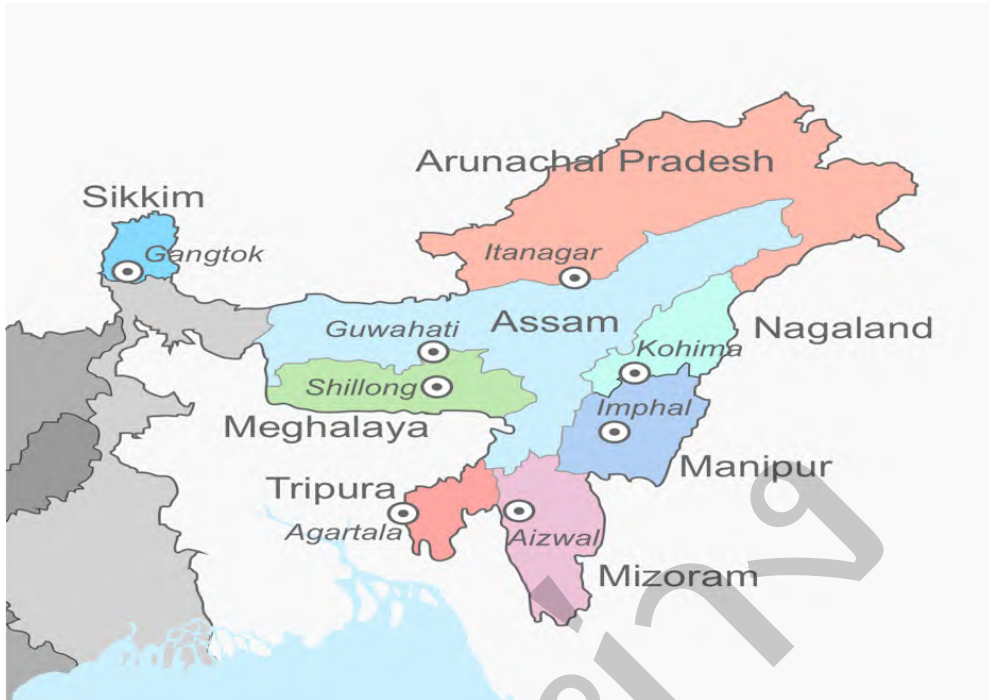
ความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นเงื่อนไขสำคัญช่วยให้มนุษย์มีทางเลือกในการตีความใช้ประโยชน์ และปรับตัวเข้ากับธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ งานวิจัยทางด้านนิเวศวิทยาชาติพันธุ์หลายชิ้น เช่น Bragg (1986), Posey (1997), Rose (1996), Sponsel (1995) และ Berkes, Folke and Gadgil (1993) แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพในวัฒนธรรมของชนกลุ่มต่าง ๆ เป็นเรื่องของทางเลือกและการตัดสินใจ วิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ มิได้เป็นผลมาจากการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมธรรมชาติเพียงอย่างเดียว ในทางตรงกันข้าม กลุ่มชนแต่ละกลุ่มพัฒนาองค์ความรู้และใช้ชีวิตอยู่ใน “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม” (Cultural landscape) ที่พวกเขามีส่วนสร้างขึ้นในบริบทของธรรมชาติแวดล้อม งานวิจัยทางด้านนิเวศวิทยาชาติพันธุ์หลายชิ้น เช่น Blackburn and Anderson (1993), Chapeskie (1995), Cronon (1983, 1995) เสน่ห์และยศ (2536) และยศ (2542) ได้แสดงให้เห็นถึงการใช้อนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเพื่อทำความเข้าใจกับภูมิปัญญาท้องถิ่น และบทบาทของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในการอนุรักษ์และรังสรรค์ความหลากหลายทางชีวภาพโดยผ่านความรู้ ความเชื่อ และพิธีกรรมในการอนุรักษ์ป่า ตลอดจนระบบการจัดการทรัพยากรในรูปแบบอื่น ๆ งานศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในลำนนา พบว่าชนเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการพื้นที่ป่า ที่ดินและน้ำ และเพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพให้กับธรรมชาติแวดล้อมในรูปของป่าชุมชน (เสน่ห์และยศ 2536), ไร่หมุนเวียนของชาวลัวะและชาวปกากะญอ (Grandstaff 1980) เป็นต้น

ดังนั้น พื้นที่ซึ่งเราเคยคิดว่าเป็นป่าหรือป่าธรรมชาตินั้น โดยเนื้อแท้ความจริงแล้วเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรม อันเกิดจากการสั่งสมความรู้และภูมิปัญญาในบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับ

ธรรมชาติแวดล้อมที่สืบทอดมาเป็นระยะเวลานาน กลุ่มชาติพันธุ์มากมายได้นำเอาหุบเขา ทุ่งราบ ผืนป่าและลำน้ำมาเป็นคลังปัญญา ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเหล่านี้เป็นภาพสะท้อนให้เห็นความสำเร็จ และศักยภาพของการสร้างสม และพัฒนาองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ อนุรักษ์ พัฒนา และบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

ชุดโครงการวิจัยนี้ใช้แนวคิดเรื่องนิเวศวิทยาชาติพันธุ์และภูมิทัศน์วัฒนธรรม เป็นเครื่องมือในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความหลากหลายทางชีวภาพ กับภูมิปัญญาท้องถิ่นในกลุ่มชาติพันธุ์ กลุ่มต่าง ๆ ในล้านนาและอินเดียตะวันออกเฉียงเหนือ ภายใต้สมมติฐานว่ากลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มต่าง ๆ ได้ประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนจารีตประเพณีในการจัดการและอนุรักษ์ป่า ที่ดินและ แหล่งน้ำในระบบนิเวศแทบทุกชนิด เพื่อค้นหาว่าองค์ความรู้และจารีตประเพณีเหล่านี้เกิดขึ้นภายใต้ เงื่อนไขทางกายภาพและสังคมวัฒนธรรมแบบใด ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีนวัตกรรมใหม่ ๆ และยังคงมี ศักยภาพในการปรับประยุกต์ใช้ในบริบทของปัจจุบันและอนาคตหรือไม่เพียงใด ในขณะเดียวกัน แนวคิดเรื่องมนุษยสมัย (Anthropocene) และผลกระทบต่อธรรมชาติแวดล้อม ทำให้เราให้ความสนใจ กับ “ระบบนิเวศโหด” (feral ecologies) และ “การขยายตัวของนิเวศโหด” (feral proliferations) อันเป็นผลผลิตของการล่าผลาญและสร้างมลภาวะที่มาจากขยายตัวของระบบอุตสาหกรรมและ พืชพาณิชย์ (Bubandt and Tsing, 2018; Tsing, Mathews, and Bubandt, 2019) โดยนัยนี้ พื้นที่ วิจัยในนากาแลนด์และล้านนาเป็นสนามเชิงนิเวศชาติพันธุ์และชีววิทยาชาติพันธุ์ ที่อาจช่วยให้เราเข้าใจ การขยายตัวของนิเวศโหดในพื้นที่ต่าง ๆ ได้ชัดเจนมากขึ้น

ในทำนองเดียวกัน แนวคิดเรื่อง “การชะงักงัน” (rupture) ของสายสัมพันธ์ระหว่างโลก/สังคม/ ชุมชนกับธรรมชาติ ช่วยให้เรามองเห็นการสะดุดลงของความสัมพันธ์ที่อาจเกิดขึ้นในพื้นที่และช่วง เวลาใดเวลาหนึ่ง จากการทำงานร่วมกันระหว่างการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีกับสังคมที่ส่งผลกระทบต่อ สภาพแวดล้อมและการสั่งสมความรุนแรงจนเกิดสภาวะวิกฤตสภาพแวดล้อม การสะดุดลงของ ความสัมพันธ์ดังกล่าว อาจส่งผลให้สาธารณชนเกิดความรู้สึกไม่มั่นคงและความกังวลต่ออนาคต และ ก่อให้เกิดขบวนการสังคมในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อจัดการกับปัญหาความสัมพันธ์กับธรรมชาติแวดล้อม (Mahanty et al. 2023: 1-2) การชะงักงันเป็นแนวคิดที่บ่งบอกการเปลี่ยนแปลงและความไม่แน่นอน (Head, 2016) การสั่งสมของความเสียหายต่อระบบนิเวศ ส่อให้เห็นวิกฤตที่ก่อตัวขึ้นในรูปแบบและ ระดับที่อาจแตกต่างกันออกไปในแต่ละพื้นที่ แนวคิดนี้ทำให้เราจำต้องย้อนกลับไปดูสาเหตุของการ ชะงักงันที่เริ่มตั้งแต่ยุคอาณานิคมจนถึงบริโศคนิยมในทุนนิยมยุคหลัง และความรุนแรงทางญาณวิทยา (Santos 2014, 2018) สังคม วัฒนธรรมและธรรมชาติแวดล้อมที่สั่งสมสืบมา เพื่อมองหาและทำความเข้าใจกับสาเหตุและผลกระทบของการชะงักงัน ตลอดจนความเหลื่อมล้ำเชิงอำนาจที่แตกต่างกัน ออกไปในแต่ละพื้นที่ บทเรียนจากนากาแลนด์อาจนำเราไปสู่การตั้งคำถามถึงการเปลี่ยนแปลงเชิง โครงสร้าง และการแสวงหาทางออกที่อาจนำเราไปสู่การฟื้นฟูสายสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติ ที่ชะงักงันลง

แผนที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย

บริบททางภูมิศาสตร์ ชาติพันธุ์ และภูมิทัศน์วัฒนธรรม

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย ประกอบด้วยแปดรัฐ ได้แก่ อรุณาจัลประเทศ อัสมัม มณีปุระ เมฆาลัย มิโซรัม นาคาแลนด์ ตริปุระ และสิกขิม ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียมีลักษณะภูมิประเทศเป็นภูเขาสูงสลับกับหุบเขา และเป็นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์มากมายหลายกลุ่ม แต่ละกลุ่มมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และมรดกทางวัฒนธรรมที่ใกล้ชิด แต่แตกต่างกันออกไป ภายใต้พื้นที่ลุ่มน้ำที่แยกจากกัน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีเขตพื้นที่ราบสำคัญสี่แห่ง โดยมีที่ราบพรหมบุตรซึ่งครอบคลุมพื้นที่กว่า 56,480 ตารางกิโลเมตร เป็นที่ราบขนาดใหญ่ที่สุดและเป็นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์กว่าร้อยกลุ่มที่ตั้งรกรากพำนักอาศัยในแถบนี้มาเนิ่นนานหลายพันปี กลุ่มชาติพันธุ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียแทบทั้งหมดอยู่ในกลุ่มมองโกลอยด์ ที่อพยพเข้ามาตั้งรกรากในดินแดนแถบนี้เป็นระลอกจากทิศทางที่แตกต่างกัน ทั้งจากทางตอนเหนือและตะวันออก เฝียงเหนือของเทือกเขาหิมาลัยและจากอุษาคเนย์ กลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ตั้งรกรากทั้งในที่ราบและบนยอดดอย กลุ่มที่ตั้งรกรากในที่ราบมีประชากรมากกว่าบนดอย การทำนาแบบขั้นบันได การทำไร่และการเลี้ยงสัตว์เป็นลักษณะเด่นของระบบการเพาะปลูกแบบยังชีพที่ยังคงพบเห็นได้ทั่วไปในปัจจุบัน ด้วยเหตุที่งานวิจัยจำนวนมากในหนังสือเล่มนี้เลือกทำงานสนามในนาคาแลนด์ เราจึงเน้นสาธยายบริบททางภูมิศาสตร์ ชาติพันธุ์ และภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชาวนาคา โดยเลือกเอาหมู่บ้าน Khonoma เป็นภาพตัวแทนของภูมิทัศน์วัฒนธรรมของนาคาแลนด์

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมนากา

หมู่บ้าน Khonoma ตั้งอยู่ห่างจากเมือง Kohima เมืองหลวงของนากาแลนด์เพียง 30 กิโลเมตร เป็นหมู่บ้านที่ตั้งรกรากอย่างต่อเนื่องมาเป็นเวลากว่า 800 ปี และมีลักษณะคล้ายคลึงกับหมู่บ้านนากาทั่วไป กล่าวคือ หมู่บ้านตั้งอยู่บนสันตอยสูงลิบ มีนาขั้นบันไดเลื้อยจากตอยลงสู่หุบเขาข้างล่าง หมู่บ้าน Khonoma เคยเป็นพื้นที่ของการต่อสู้ที่ชาว Angami Naga ยืนหยัดต่อสู้อังกฤษยาวนานเกือบห้าสิบปี (1832 - 1880) เมื่อ East India Company ยุติสงครามกับพม่าในปี 1826 ก็เริ่มผนวกมณีปุระ และเขตแดนทางตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียในปัจจุบัน นากาแลนด์ถูกมองเป็นเพียงทางผ่านไปสู่อัสสัมที่อังกฤษไปลงทุนทำไร่ชา แต่ชาวนากามองว่าการรุกรานเข้ามาของอังกฤษเป็นการละเมิดแผ่นดินแห่งบรรพชนที่ไม่อาจยอมรับได้ นักรบนากาตอบโต้ด้วยการโจมตีไร่ชาอังกฤษที่อัสสัมเป็นครั้งคราว สร้างความขุ่นเคืองให้มหาอำนาจแห่งยุโรปเป็นอย่างยิ่ง จักรวรรดิอังกฤษมุ่งมั่นจะทำลายขวัญกำลังใจของนักรบนากาที่มีหมู่บ้าน Khonoma เป็นแหล่งรวมพลโดยมุ่งหมายทำลายกองกำลังและเผาหมู่บ้านลงอย่างราบคาบ

ชาวนากาเป็นเสรีชนนักสู้ ไม่ยอมค้อมหัวให้ผู้รุกรานอย่างที่ยังอังกฤษต้องการ การไม่ยอมลงให้ นี่เองที่ทำให้เจ้าหน้าที่อาณานิคมมองชาวนากาว่าเป็นคนป่าเถื่อน หลังจากหมู่บ้าน Khonoma ถูกตีแตก นักรบนากาก็กระจัดกระจายกันออกไปกบดานตามยอดดอยรอบหมู่บ้าน อังกฤษพยายามเอาชาวนากาจากภายนอกเข้ามาตั้งรกรากในหมู่บ้านแทน แต่ไม่มีใครกล้ามาแย่งชิงที่ดินไปจากชาวบ้าน Khonoma ความขัดแย้งและความรุนแรงเกิดขึ้นเนื่อง ๆ

ปี 1917 John Henry Hutton ได้รับแต่งตั้งเป็นรองผู้ว่าการประจำ Naga Hills ฮัตตันเป็นนักมานุษยวิทยาและมีมุมมองต่อชาวนากาต่างไปจากเจ้าหน้าที่อังกฤษคนอื่น ๆ มีเรื่องเล่าของชาว Khonoma ถึงการประชุมร่วมกับผู้นำนากาเผ่าต่าง ๆ ฮัตตันถามในที่ประชุมว่าชาวบ้านรู้สึกอย่างไรต่อการปกครองของอังกฤษในนากาแลนด์ ในขณะที่ผู้นำเผ่าอื่น ๆ พยายามพูดเอาใจอังกฤษ Sokhrielie ผู้นำ Angami Naga จาก Khonoma เป็นคนเดียวที่ลุกขึ้นวิพากษ์อังกฤษ โดยบอกว่า “การรุกรานของอังกฤษสร้างหายนะให้เรา ก่อนที่พวกคุณจะมา เราไม่มีขี้อทาน ไม่มีโสเภณี ไม่มีโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ ไม่มีวัณโรค แต่ตอนนี้ท่านนำความชั่วร้ายเหล่านี้มาให้เรา” (Hutton 1921, Chasie 2017:16-17) เมื่อฟังจนจบฮัตตันลุกขึ้นกล่าวว่าโสครีลีเป็นปราชญ์แห่งนากา ตั้งแต่นั้นมาทั้งสองกลายเป็นเพื่อนสนิท

ก่อนการประกาศเอกราชของประเทศอินเดียในปี 1947 นากาแลนด์ได้รับสมญานามว่าเป็นแดนเถื่อนของชนเผ่าล่าหัวมนุษย์ ชาวนากานิยมตั้งรกรากบนตอยสูงและมีวัฒนธรรมความเชื่อที่แตกต่างโดยสิ้นเชิงจากชาวฮินดูและกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ การเป็นชนเผ่าที่ต่อต้านการปกครองของเจ้าอาณานิคมอังกฤษอย่างดุเดือดของชาวนากา เป็นที่รับรู้อย่างกว้างขวางเช่นกัน หมู่บ้านนากา นับพันแห่ง ตั้งอยู่อย่างกระจัดกระจายตามยอดดอยห่างไกลและเป็นเอกเทศจากกัน แม้ว่าชาวนากาทั้งหมดจะมีลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกันบางอย่าง ดังเช่น การทำไร่หมุนเวียน ระบบขายเป็นใหญ่ การจัดงานเลี้ยง (potlatch) เพื่อแสดงความยิ่งใหญ่ของหัวหน้า เป็นต้น แต่ชาวนากา

มีการแยกย่อยเป็นชนเผ่าที่แตกต่างกันออกไปมากกว่าสิบกลุ่ม แต่ละกลุ่มพูดภาษาต่างกัน เมืองคือการเมืองในรูปแบบที่แตกต่างกัน มีการแต่งกายและเครื่องประดับที่แตกต่างกันออกไป

ความรักเอกราชและอัตลักษณ์ที่หลากหลายของชาวนากา สะท้อนด้วยเหตุปัจจัยสำคัญสองประการ ประการแรก คือ การเข้ามาเผยแผ่ศาสนาคริสต์ โดยเฉพาะนิกายแบปติสต์ ที่เริ่มจากชนเผ่าอาว (Ao) ในปี 1872 และได้รับการยอมรับอย่างรวดเร็วและกว้างขวางจากชาวนากาแทบทุกกลุ่มในเวลาต่อมา (Anderson 1978) ประการที่สอง คือ การรุกรานของลัทธิอาณานิคม การเข้ามาของคนนอกทำให้ผู้นำนากากลุ่มต่าง ๆ รวมตัวกันจัดตั้งสมาพันธ์นากา เพื่อเรียกร้องอิสรภาพของดินแดนและชนชาตินากา (Chasie 2017) ข้อเรียกร้องนี้ดำเนินต่อมาภายหลังอินเดียประกาศเอกราชในปี 1947 ความขัดแย้งระหว่างกองกำลังของรัฐบาลกลางกับกองกำลังนากาหลายกลุ่ม เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องเป็นเวลานาน โดยองค์กรศาสนาคริสต์นิกายมิชชันนารีมีความสำคัญทำให้ความขัดแย้งและความรุนแรงทุเลาลงในปัจจุบัน

ทรัพยากรธรรมชาติและเศรษฐกิจ

การใช้ที่ดินและการจัดการทรัพยากรเป็นพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวัฒนธรรมของชาวนากา การเกษตรบนที่ดินหลากหลายรูปแบบไม่เพียงเป็นรากฐานของการยังชีพเท่านั้นแต่ยังเกี่ยวข้องกับการสะสมความมั่งคั่งและผลผลิตส่วนเกิน เพื่อจัดงานเลี้ยงและพิธีกรรมที่ส่งผลให้ผู้นำชุมชนมีสถานภาพทางสังคมการเมืองสูงขึ้น ความมั่งคั่งยังเป็นพื้นฐานของการแต่งงานเพื่อสร้างพันธมิตรกับตระกูลอื่น ๆ (Drouyer & Drouyer 2016)

ชาวนากาทุกหมู่บ้านเป็นเกษตรกร และทำการเกษตรสองรูปแบบที่ปรับกระบวนการผลิตอย่างสอดคล้องกับภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบเกษตรที่สูง รูปแบบการเกษตรหลัก คือ การทำไร่หมุนเวียนเพื่อปลูกข้าวเป็นพืชหลัก ตามมาด้วยข้าวฟ่าง ฝ้าย ข้าวโพด ขิง พริก ฝ้าย และพืชอีกหลายชนิดในพื้นที่ไร่ ชาวนากาเรียกการทำไร่หมุนเวียนว่า จุม (Jhum) เนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขายก ที่ราบสำหรับการเบิกนามีน้อย เกษตรกรจึงต้องพึ่งพิงพื้นที่ป่าโดยตัดฟันผืนป่าและเผาเพื่อใช้เพาะปลูกเป็นเวลาหนึ่งถึงสองปี เมื่อหญ้าขึ้นจนคลุมได้ยาก ส่งผลให้ประสิทธิภาพของที่ดินลดลง เกษตรกรจะตัดฟันผืนป่าอีกแปลงหนึ่งเพื่อทำการเพาะปลูกแทน โดยมีระบบการหมุนเวียนประมาณ 10 ถึง 13 ปี ผืนป่าที่เพิ่งใช้เมื่อปีก่อนจะถูกทิ้งให้เป็นไร่เหล่า เพื่อให้ค่อย ๆ ฟื้นสภาพเป็นผืนป่าสมบูรณ์ดั้งเดิม ปริมาณฝนที่ตกต้องตามฤดูกาลและความอุดมสมบูรณ์ของดิน ส่งผลให้หมู่บ้านแต่ละแห่งมีผลผลิตข้าวเพียงพอต่อการบริโภคตลอดทั้งปี

รูปแบบการเกษตรแบบที่สอง คือ การทำนาขั้นบันได ที่เกิดจากการเบิกผืนนาเป็นขั้น ๆ ลดหลั่นกันลงไปตามระดับความสูง มีการทำระบบชลประทานเพื่อชักน้ำจากบนดอยลงสู่เบื้องล่าง การทำนาขั้นบันได มีการใช้แรงงานมากกว่าการทำไร่ โดยเฉพาะในช่วงการเบิกนา การดูแลรักษาฝายน้ำและคันดินที่ต้องซ่อมแซมก่อนฤดูเพาะปลูกในแต่ละปี แต่การทำนาขั้นบันไดให้ผลผลิตเฉลี่ยต่อพื้นที่สูงกว่าการทำข้าวไร่ การทำนาขั้นบันไดพบมากในเขตรอบเมืองโคฮิมาซึ่งส่วนใหญ่เป็นหมู่บ้านของชนเผ่าอันกามิ